

*С. І. Максимов, доктор юридичних наук, професор;
С. Б. Жданенко, кандидат філософських наук, доцент*

«СПОРІДНЕНІСТЬ» ЯК ГОЛОВНА ІДЕЯ ПРАВОВОЇ ФІЛОСОФІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Зроблена спроба розкрити методологічне значення концепту «спорідненості» для обґрунтування національної правової ідеї. Зазначені основні філософські передумови кордоцентризму як світоглядної основи розуміння права. Показано наступництво філософських ідей Сковороди та світової філософії, а також проаналізована ідея «спорідненості» як визначальна для обґрунтування справедливого суспільного устрою і морального підґрунтя права.

Ключові слова: *філософія Сковороди, правова філософія, «спорідненість», кордоцентризм, «нерівна рівність», «серце», природне право, справедливість.*

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство знаходиться в стані визначення свого шляху розвитку та самоідентифікації. Пошуки власної ідентичності неможливі без урахування духовних джерел, ідейно-філософських витоків, на яких ґрунтується національна самосвідомість. Здійснення модернізації суспільства і реформування правової системи на засадах прав і свобод людини потребує визначення ціннісних орієнтирів, узгоджених з особливостями національного філософського світогляду й обумовленого ним обґрунтування права. Це питання має величезне практичне значення, адже реформування правової системи повинне здійснюватись на універсальних цивілізаційних засадах права, враховуючи в той же час національну культурну й філософсько-правову традицію. Правові цінності мають бути не просто запозичені, а й пережиті. Тому звернення до філософської спадщини одного з найвидатніших українських мислителів, що віддав своє життя пошуку й розробці світоглядно-моральних основ духовного прогресу, сьогодні вкрай своєчасно.

Аналіз наукових джерел і публікацій свідчить, що незважаючи на досить велику кількість наукових доробок, які присвячені аналізу філософської спадщини Г. Сковороди, саме аспект спорідненості як визначальний для обґрунтування справедливого суспільного устрою опрацьований ще недостатньо. Дослідники творчості Сковороди зазвичай концентрують увагу на онтологічних і морально-антропологічних аспектах його філософського вчення. Тому у даній статті зроблена спроба розкрити методологічне значення концепту

спорідненості для обґрунтування національної правової ідеї, що і є *метою* статті.

Виклад основного матеріалу. Життєвий шлях Григорія Сковороди (1722–1794) – це не тільки процес становлення його як особистості й мислителя, але й приклад цілісного життя, коли між вченням і життям не існує розбіжностей, коли принципи й цінності, що наголошуються, визначають і скеровують власне життя.

Сковорода народився в простій козацькій сім'ї. Початкову освіту здобув в дяківській школі. Восени 1734 р. Сковорода вступає до Києво-Могилянської академії, де він із перервами навчається протягом 1734–1741, 1744–1745 та 1751–1753 рр. Він здобув ґрунтовну, в т. ч. й філософську освіту. Наприкінці 1750 р. на запрошення переяславського єпископа Никодима Срібницького займає посаду вчителя поетики, викладаючи курс «Міркування про мистецтво поезії» у місцевому колегіумі. Однак його розуміння поетичного мистецтва суттєво різнилося із узвичаєними у старій українській школі засадами поетики, тож єпископ через консисторський суд зажадав від учителя викладати так, як заведено, а коли той відмовився, у травні або на початку червня 1751 р. звільнив його з роботи [3].

Восени 1753 р. за рекомендацією київського митрополита Тимофія Щербацького він став вихователем сина заможної родини й вирушив до села Каврай, що за 36 верст від Переяслава, де Сковорода мешкав близько шести років, виховуючи хлопця. Але через конфлікт із батьками хлопця Сковороду було звільнено з роботи.

У серпні 1759 р. Сковорода стає викладачем поетики в Харківському колегіумі. Після закінчення 1759/1760 навчального року Сковорода, відмовившись прийняти чернечий постриг, покинув колегіум. Але за два роки Сковорода приходить до Харкова, де знайомиться зі студентом класу богослів'я Михайлом Ковалинським, який відтоді став його улюбленим учнем і найближчим приятелем. Заради цього юнака він знову повертається до колегіуму: з вересня 1762 по червень 1764 р. Сковорода читає тут курси синтаксими та грецької мови. Префект колегіуму Михайло Шванський і новий ректор Йов Базилевич ставляться до Сковороди неприхильно. Тож після закінчення 1763/1764 навчального року він змушений був залишити заклад. І повертається до нього на посаду викладача катехізису на початку 1768 р., коли при Харківському колегіумі було відкрито «додаткові класи», де готували інженерів, топографів, архітекторів тощо, а вже навесні 1769 р. знову був звільнений з роботи. Відтоді аж до кінця життя Сковорода перебуває в мандрах. Здебільшого філософ зупинявся в маєтках слобідсько-української шляхти (Донців-Захаржевських, Земборських, Каразіних, Квіток, Ковалевських, Мечникових,

Сошальських, Тев'яшових) або в келіях монастирів (Курязького, Охтирського, Сумського, Святогірського, Сіннянського та ін.) [3]. У всіх непростиж життєвих ситуаціях Сковорода був відданий поклику свого серця, принципово відстоював свої погляди.

Період мандрів став для Сковороди найбільш плідним у творчому плані. За період з 1769 по 1791 р. ним були написані основні філософські діалоги, у яких ставилися моральні та правові питання: «Наркіс. Розмови про те: пізнай себе» (1769), «Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті (товариська розмова про душевний мир)» (1772), «Розмова, названа алфавіт, або буквар миру» (1772), «Бесіда, що називається двоє...» (1781), «Боротьба архистратига Михаїла з сатаною, про це: легко бути добрим» (1783), «Убогий жайворонок» (1787), «Діалог. Назва його – потоп зміїний» (1791) та ін., а також езопівські байки, що складають збірку під назвою «Байки харківські» (1774) [3].

Смерть спостигла його 9 листопада (29 жовтня за старим стилем) 1794 року у с. Пан-Іванівка, де він і похований. На могилі Сковорода заповідав написати: «Світ ловив мене, але не спіймав». Нині у цьому селі, названому на його честь Сковородинівка, знаходиться Меморіальний музей Г. С. Сковороди, з 1992 р. проводяться щорічні філософські Харківські міжнародні Сковородинівські читання.

Слід зазначити, що всупереч домінуючим тенденціям академічних філософських курсів, що ґрунтувались на аристотелізмі, Сковорода віддавав перевагу вченню Платона. Вплив ідей Платона відчувається, зокрема, у вченні Сковороди про спорідненість. Як відомо, за Платоном, справедливий соціальний устрій базується на такому поділі праці між прошарками, коли кожен успішно займається *своєю справою*. Суть справедливого правопорядку у Платона пов'язана зі структурою людської душі, що має три складові частини (розумну, вольову і почуттєву), кожній з яких відповідає своя чеснота. В залежності від ступеня розвинутої душі людині ніби призначене місце в соціумі (умовний аналог спорідненості). Вплив Платона та християнських ідей простежується і в онтології Сковороди.

Філософською основою вчення Сковороди є концепція «двох натур», суть якої в тому, що все існуюче у світі має дві сторони (натури): зовнішню – видиму та внутрішню – невидиму. Причому видима натура мінлива, перехідна, а невидима – існує вічно – це духовний початок, або Бог. Він є незмінною першопричиною всього існуючого та самого себе. Бог є істина, природа в природі, живе в живому, людина в людині – закон, голос сущого. Із вченням про «дві натури» тісно пов'язане вчення про «три світи». Вся оточуюча дійсність – це три взаємопов'язані світи: «макрокосм» (великий світ або світ природи)

«мікрокосм» (людина) та «світ символів» (Біблія). Біблія є засобом пізнання духовного початку, внутрішньої природи «макро- та мікрокосму», інакше кажучи, Бога [5].

Вчення Сквороди про «три світи», як і вчення про «дві природи», є підґрунтям для розробки вчення про людину. В людині, як і у всьому існуючому, є видиме та невидиме, тлінне та вічне. Істинною людиною в людині є невидима натура – «внутрішня людина», яка протиставлена зовнішньому світу, вона загублена в ньому. «Знайти» себе вона може лише залишившись на самоті, втікаючи від спокусу та занурюючись у себе. Звернення людини до самої себе й пізнання себе – це осягнення Бога. Пізнаючи себе, людина перевтілюється. Отож, ідея «внутрішньої людини» спрямована на те, щоб довести, що щастя окремої людини досягається шляхом морального удосконалення.

Головним для нього було «серце» як емоційно-вольова основа духа, а основним гаслом філософствування були слова-заклик: «пізнай себе», «зазирни в себе». «Серце» у філософії Сквороди позначається як сфера духовного життя людини. Воно охоплює багато значень: «серце» – це душевний стан людини, який керує його вчинками та примушує жити добром або злом; «серце» символізує також індивідуальність людини як істоти духовної; «серце» – це єдиний світ людини. До нього належать не тільки моральні переживання, почуття, пристрасті, але й пізнання. Тільки проникаючи в серце, пізнання може бути освоєним. Скворода стверджує, що серцем можуть оволодіти як добрі, так і злі сили. Перші підносять людину, другі призводять її до падіння. Тому людина повинна прагнути до очищення свого серця [4].

У Сквороди важко винайти пряме обґрунтування й розвиток популярних в західно-європейській філософії ідей «природного права» і «суспільного договору». Однак аналіз його творчості дозволяє стверджувати, що у Сквороди була оригінальна концепція права, хоча й не юридична, а філософська. Природне право представлено у нього не з позиції західноєвропейського раціоналізму, а з позиції символічної релігійної онтології, де акцент в обґрунтуванні права робиться не на формально-загальній, предметній стороні, а на внутрішній духовній сутності права [2, с. 102–104].

Вихідні принципи правового світогляду – ідея моральної автономії особистості й ідея справедливості – знаходять обґрунтування в концепції «спорідненості», «спорідненої праці». «Спорідненість» – це закон Божий, він же природний і людський, який полягає у тому, що має бути органічна відповідність між внутрішньою та зовнішньою природами в людині, природі, суспільстві. «Природа і сутність означає вроджене Боже благоговіння й таємний його закон, що всю тварь управляє» [3, с. 67]. Якщо даний закон виконується, то в світі встановлюється гармонія, а в індивідуальному плані – щастя. Отже,

«споріднена праця» – це вираження рівня соціальної справедливості, а право як механізм встановлення справедливості, закладеної в «спорідненій праці», мусить виходити від людини, виражати не стільки зовнішню, скільки внутрішню міру його свободи.

Пізнання «спорідненості» – це пізнання внутрішньої людини, її природи, виявлення міри свободи. Воно здійснюється через розуміння символічної мови Біблії. Кожна людина повинна відкрити у собі самій світ цінностей і змістів, що містяться в Біблії. Таке самопізнання дозволяє людині визначити свою «спорідненість». Це робить її вільною, оскільки життя стає усвідомленим, таким, що не потребує примусу. Тому ідея права полягає не у формальному державно-владному примусі, а в регулюванні життя людини відповідно до її буття в символічному, морально-ціннісному світі [2]. «Спорідненість» (органічна відповідність) з визначеним типом поведінки є критерієм вибору людиною морального життєвого шляху. Наполягаючи на спорідненій праці, Сковорода ніколи не допускав думки про можливість вважати спорідненою злочинну діяльність.

«Спорідненість», як відповідність своїй ідеї, повинна мати місце і між природним правом як морально-ціннісним регулятором, сенс якого розкривається у процесі засвоєння символічного світу, і правом діючим, тобто «громадянськими законами», які повинні захищати право людини на його власний моральний шлях, на його самореалізацію. Неспорідненість права чинного природному є беззаконням, причиною людських нещасть.

Сковорода не заперечує державу, а вважає її законною й необхідною. Але в державі він виділяє силу внутрішню – це принцип призначення, покликання, природи, відповідно до якого має поповнюватись правлячий прошарок, та зовнішню силу – дії цього прошарку. Призначення ж її полягає у захисті землеробів і купців, тобто тих основних класів, від яких залежить процвітання суспільства, від внутрішніх грабіжників і зовнішніх ворогів [2].

Концепція «спорідненості» виступає підставою для критики зовнішньої рівності, яку проголошує раціоналізм XVIII ст. Адже зовнішня рівність заснована на загальному безпокликанні й універсальній неспорідненості, а саме проти цього Сковорода був насамперед. Зовнішній «рівній рівності» він протиставляв «нерівну рівність» як можливість реалізації людиною своїх здібностей, як право на щастя.

Ідеал «нерівної рівності» є основою й внутрішнім сенсом вчення Сковорода. Це блискуче продемонстровано ним у діалогах і піснях. Суть суперечливого висловлювання «нерівна рівність» полягає в тому, що люди, з одного боку, є рівними перед Богом й для Бога, а з другого – усі є різними. Свою думку Сковорода розкриває через образ фонтана, який заповнює великі та

малі посудини. Посудини різні, однак вони всі рівні між собою тому, що вони всі однаково повні. Як зазначав В. Ерн: «Найостанніший каліка може бути так само щасливим, як і найперший улюбленець фортуни, адже принцип щастя для усіх один: спорідненість, специфічна, вкрай особиста покликаність, вірність і послідовність своїй природі» [6, с. 564]. Таке вчення є плюралістичним, адже передбачає для кожної людини індивідуальний життєвий шлях. Критерієм вибору людиною морального життєвого шляху і є «спорідненість» його з певним типом поведінки. Моральне почуття – це своєрідне почуття «симпатії» до особливого шляху свого призначення, поклик серця. Тому позитивні закони й повинні захищати право людини на свій власний моральний шлях, на власну самореалізацію. Це й є припис божественного закону «заповнити кожний посуд до країв».

Отже, ідея «спорідненої праці» як морального підґрунтя права дуже плідна. Вона дозволяє синтезувати ідею соціальної справедливості з морально-християнською ідеєю свободи. При цьому ідея права у Сковороди проступає не просто через формальні права й обов'язки, а потребує такої організації соціального буття («горня республіка»), в якій людина на будь-якому рівні знаходження могла б реалізувати себе.

Сковорода відмовлявся від високих звань та почестей. І коли одного разу харківський генерал-губернатор Євдоким Щербінін запитав його, чому він, маючи такі великі здібності, не візьметься за яку-небудь поважну справу, філософ відповів: «Мій пане, світ підхожий до театру: аби грати на сцені з успіхом та похвалою, треба взяти собі належну роль. Актора хвалять не за те, що він грає шляхетного персонажа, а за те, що його гра вміла. Я довго думав про це й, випробуючи себе, пересвідчився, що в театрі світу не годен уміло грати нічого іншого, крім ролі звичайної, простої, безтурботної й самотньої людини. Саме це я собі обрав, та й буде з мене» [3, с. 371]. Тим самим, подібно до Сократа, він не робив відмінностей між вченням і життям, здійснюючи головну ідею своєї практичної філософії – ідею «спорідненості». Водночас це була й інтенція екзистенціальної філософії права – знаходження своєї належної соціальної ролі як опосередкованої ланки між правом формальним і внутрішнім світом людини.

Таким чином, як *висновок*, зазначимо, що Григорій Сковорода своєю концепцією світу, етичними і філософсько-правовими принципами заклав основи нової української духовності, котра продовжила традиції вітчизняної інтелектуальної культури. Він був і залишається великим мислителем, що спирався у своїй філософії на величезну спадщину теоретиків античного світу, Середньовіччя, епохи Відродження, Нового часу, на досвід вітчизняної філософської культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багалій Д. І. Український мандрований філософ Григорій Сковорода / Д. І. Багалій. – К. : Вид-во «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с.
2. Максимов С. І. Ідея природного права у світогляді Г. С. Сковороди / С. І. Максимов // Тези доповідей Харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди (24–25 листоп. 1992 р.). – Х. : ХДУ, 1992. – 192 с.
3. Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів / Григорій Сковорода ; за ред. Л. Ушкалова. – Х. ; Едмонтін ; Торонто : Майдан : Вид-во Канад. Ін-ту Укр. студій, 2011. – 1400 с.
4. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К. : Вид-во «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 230 с.
5. Чижевський Д. І. Філософія Г. С. Сковороди / Д. І. Чижевський. – Х. : Прапор, 2004. – 272 с.
6. Эрн В. Сковорода. Жизнь и учение / В. Эрн // Эрн В. Борьба за логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Мн. : Харвест ; М. : АСТ, 2000. – 592 с.

«СРОДНОСТЬ» КАК ОСНОВНАЯ ИДЕЯ ПРАВОВОЙ ФИЛОСОФИИ ГРИГОРИЯ СКОВОРОДЫ

Максимов С. И., Жданенко С. Б.

Предпринята попытка раскрыть методологическое значение концепта «сродности» для обоснования национальной правовой идеи. Отмечены основные философские предпосылки кордоцентризма как мировоззренческой основы понимания права. Показана преемственность философских идей Сковороды и мировой философии, а также проанализирована идея «сродности» как определяющая для обоснования справедливого общественного устройства и морального основания права.

Ключевые слова: философия Сковороды, правовая философия, «сродность», кордоцентризм, «неравное равенство», «сердце», естественное право, справедливость.

«COGNATION» (SRODNOST) AS THE MAIN IDEA OF LEGAL PHILOSOPHY OF GRYGORIY SKOVORODA

Maksymov S. I., Zhdanenko S. B.

It is an attempt to reveal the methodological meaning of concept «cognition» to justify the value of the national legal ideas. This question is of great practical importance, since the reform of the legal system should be based on the universal civilizational grounds of

law taking in account at the same time the national culture and the philosophical and legal tradition. It is shown that Skovoroda's way of life characterizes him as a person, who doesn't have disagreement between the teaching and way of life. Proclaimed values define and guide his activities.

It is noted the basic philosophical premises of cordocentrism as the ideological basis for understanding of law. It is shown the continuity of Skovoroda's philosophical ideas and world philosophy, Plato's and Christianity's influence on the formation of thinker's philosophical position. The philosophical basis of his teaching is the concept of «three worlds» and «two natures», which became the basis of development of the teaching about person. The main thing in a person is a «heart» as the emotional-volitional basis of the spirit, the scope of person's spiritual life.

Analysis of Skovoroda's creativity allows to suggest that he has original conception of law. Natural law is presented from the perspective of the religious symbolic ontology, where the emphasis in the justification of the right is not on the formal side of the general subject, but on the inner spiritual essence of law.

The criterion for the person's choice of moral way of life is «cognition» with a certain type of behavior. The moral feeling is a kind of sympathy for the special way of her destiny, the call of the heart. Therefore, the positive laws must protect the individual's right to choose the moral path to its own self-realization.

The concept of «cognition» serves as a basis for criticism of external equity, based on general and universal «non-cognition». External «equal equality» Skovoroda opposes «unequal equality» as an opportunity to exercise of human capacities, as right to happiness. The ideal of «unequal equality» is the foundation and the inner meaning of Skovoroda's teachings.

The idea of «cognition» allows to synthesize the idea of social justice with the moral and Christian idea of freedom. At the same time Skovoroda's idea of law emerges not only through formal rights and responsibilities but it needs of the organization of social life, in which anyone could realize herself.

Key words: Skovoroda's philosophy, philosophy of law, «cognition», cordocentrism, «unequal equality», «heart», natural law, justice.

